

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Факультет Психології
Кафедра клінічної та реабілітаційної психології

КУРСОВА РОБОТА

З психології на тему:

«Соціально-психологічні чинники агресивної поведінки особистості»

Студентки 2-го курсу, групи ПСЗ(р)-21

Спеціальності «Психологія»

заочної форми навчання

Петрик Марії-Анастасії Василівни

Керівник: кандидат психологічних наук

Шкраб'юк В.С.

Івано-Франківськ-2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОЯСНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	5
1.1. Сутність агресивності та причини її виникнення.....	5
1.2. Аналіз існуючих теоретико-методологічних підходів до визначення феномену агресивності.....	7
Висновки до 1 розділу.....	12
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБИСТОСТІ З АГРЕСИВНІСТЮ	13
2.1. Психологічна діагностика особистості з агресивністю.....	13
2.2. Профілактика агресивності особистості	15
2.3. Психологічна корекція агресивності особистості.....	20
Висновки до розділу.....	25
ВИСНОВКИ.....	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	28

ВСТУП

Актуальність роботи. Явище агресії привертало увагу вчених протягом значного часу. Оскільки складнощі та швидкоплинні суспільно-політичні зміни в сучасному життєвому устрої України та і у всьому світі значною мірою позначилися на якість взаємостосунків громадськості.

Дестабілізаційні процеси економіки, зниження рівня виробництва, зміна підходів до формування ціннісної системи, зниження рівня життя великої частини населення країни відображаються на психологічному самопочутті людей, провокуючи конфлікти різного рівня, напругу, агресивну поведінку.

Саме тому, надзвичайно важливим завданням психології є пошук шляхів конструктивного формування особистості на всіх етапах її становлення.

Такий підхід, у психолого-педагогічній науці зумовив зростання досліджень спрямованих на пошук засобів попередження та зменшення проявів агресивної поведінки особистості.

У вітчизняній психологічній науці феномен агресивної поведінки досліджувався в працях Б.С.Братуся, С.М.Єніколопова, Л.Ю.Іванової, А.А.Налчаджяна, Н.О.Ратінової, А.О.Реана, Т.Г.Рум'янцевої, І.О.Фурманова, О.В.Хреннікова та ін.

Отже, соціально-психологічна важливість проблеми та потреба в її більш ґрунтовному вивченні в контексті особливостей прояву та можливостей корекції особистості зумовили вибір теми курсової роботи: “ Соціально-психологічні чинники агресивної поведінки особистості ”.

Об'єкт дослідження – агресивність як соціально – психологічний феномен.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості виникнення агресивної поведінки особистості.

Мета дослідження – дослідити соціально-психологічні чинники агресивної поведінки особистості.

Завдання дослідження:

1.Розкрити сутність агресивності та причини її виникнення.

2. Здійснити аналіз існуючих теоретико-методологічних підходів до визначення феномену агресивності.

3. Дослідити психологічну діагностику особистості з агресивністю.

4. Охарактеризувати профілактику агресивності особистості.

5. Проаналізувати психологічну корекцію агресивності особистості.

Структура курсової: курсова робота складається з вступу, 2 розділів та 5 підпунктів, висновків та списку використаної літератури. Містить 30 сторінок тексту. Список джерел включає 31 найменування літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОЯСНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Сутність агресивності та причини її виникнення

Сьогодні жорстокість і агресивність викликає занепокоєння. Ще кілька років тому більшість батьків навіть чути не хотіли про те, що з перших років життя дитини потрібно вчити самостійно і суто по-людськи вирішувати навіть найменші конфлікти.

У дошкільному віці зазвичай все проходить гладко. Дитячий садок майже повністю вирішує проблему агресії при постійній опіці та контролі вихователя протягом усього перебування в групі. Перехід до шкільного життя відразу посилює цю проблему. Цікаво, що агресія виникає через дрібниці: наступити, штовхнути і т. д. І вихід зазвичай один - бійка, яка вже стала типовим явищем. І тут є підстави говорити про дитячу агресію.

Агресія – мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і принципам існування людини в суспільстві, яка завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), завдає фізичної та моральної шкоди людям або викликає у них психічний дискомфорт.

Агресія:

- риса особистості, що виражається готовністю до агресії;
- енергія подолання, боротьби, захисту себе, своїх прав та інтересів, енергія наполегливості, самостійності, активності, ініціативи.

Агресивність - емоційний стан, агресія - форма поведінки.

Аналіз досліджень зазначених зарубіжних та вітчизняних спеціалістів показує, що агресія людини належить до класу явищ, які можуть бути досліджені спільно зусиллями багатьох наукових дисциплін. [1, с. 90]

Якщо проаналізувати всю різноманітність західних концепцій, то можна виділити три найважливіші.

До першої групи належать теорії, в яких агресія трактується як вроджений інстинкт індивіда (З. Фрейд).

Другий описує агресію як поведінкову реакцію на фрустрацію.

За Дж. Доллардом, агресія – це пристрасть, яка автоматично народжується в організмі людини, а реакція на фрустрацію – спроба подолати перешкоди на шляху задоволення потреб і досягнення емоційної рівноваги.

Третя концепція — теорія соціального навчання. Агресія тут - це засвоєння поведінки в процесі соціалізації через спостереження відповідної поведінки (А. Басс, Мак Дугель). Сьогодні ця теорія є однією з найефективніших у прогнозуванні агресивної поведінки.

Відповідно до теорії американського психолога Альберта Бандури, більшість рис нашої поведінки формуються завдяки наслідуванню поведінки інших людей. Якщо дорослі агресивно виховують дитини, дитина стане агресивною, наслідуючи їх. Домашнє насильство часто призводить до насильства в подальшому житті. На думку А. Бандури, причиною найпоширенішого навчання є агресивність: вона розвивається, зменшується або просто не підтримується в результаті спостереження за сценами агресії та аналізу видимих наслідків для особи, яка поводить себе агресивно.

Типи агресивних реакцій та їх характеристика (за А. Бассом та А. Даркою):

1. Фізична агресія – це застосування фізичної сили до іншої людини.
2. Непряма агресія спрямована через іншу особу або групу людей.
3. Дратівливість - схильність до прояву негативних почуттів при найменшому хвилюванні (темпераментність, грубість).
4. Негативізм — опозиційний спосіб поведінки, від пасивного опору до активної боротьби проти усталених звичаїв і законів.
5. образа - Ревнощі та ненависть до інших за реальні та уявні дії.
6. Вербальна агресія - вираження негативних почуттів як через форму (крик, крик), так і через вербальні реакції (погрози). [4, с.50]

Факторів, що впливають на появу агресивності, багато, але, за нашими спостереженнями, найважливішими є:

- стиль виховання в сім'ї;
- масова демонстрація сцен насильства;
- нестабільні соціально-економічні умови;
- індивідуальні особливості людини;
- соціокультурний статус сім'ї.

1.2. Аналіз існуючих теоретико-методологічних підходів до визначення феномену агресивності

Термін «агресія», який активно використовується як на науковому, так і на побутовому рівні, не має єдиного розуміння своєї сутності.

Навіть серед самих вчених немає єдиної позиції щодо феномену агресивності. Під час опрацювання сучасних психологічних словників можна виявити суперечності в тлумаченні цього поняття. Наприклад, словник під редакцією О.В.Петровського та М.Г.Ярошевського визначає агресивність як «...умисну, руйнівну поведінку, що суперечить нормам і принципам існування людей у суспільстві, завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), викликає завдає фізичної шкоди людям або викликає у них негативні переживання, стан напруги чи тривоги» [25, с.8].

У словнику-довіднику Н.І. Конюхова під агресивністю розуміє «... вияв переваги шляхом застосування сили або застосування сили по відношенню до іншої особи чи групи людей» [8].

Так, у першому випадку є прямі докази ворожого, деструктивного характеру агресивної поведінки, а в другому таке чітке твердження не простежується - наприклад, демонстрація переваги в силі не завжди включає намір завдати шкоди.

Найбільш суперечливою в науці є думка про те, що агресивні дії людини зумовлені інстинктивною природою. Цю позицію поділяли у своїх

дослідженнях З. Фрейд, який вважає агресивність одним із компонентів статевих потягів, і К. Лоренц, у розумінні якого агресивність є результатом внутрішньовидового відбору і зводиться до біологічно відповідної форми поведінки, яка сприяє виживанню та адаптації.

На відміну від З. Фрейда, який вбачає в агресивному потягу джерело самознищення і прагнення до смерті, К. Лоренц вводить тезу про те, що агресивність «вважається служити життю, захищаючи інтереси особистості чи суспільства».

А. Басс, який одним із перших зробив огляд психологічних досліджень цього феномену, під агресивною поведінкою розуміє завдання шкоди іншим, незалежно від мотиваційних намірів. На його думку, врахування категорії намірів вносить елемент суперечності при кваліфікації того чи іншого діяння як агресивного, оскільки наявність наміру важко об'єктивно оцінити.

Подібний варіант трактування агресивності, який ігнорує сутність наміру, запропонував А. Бандура, підкреслюючи, що поведінковий акт, який може завдати шкоди особі чи майну, може вважатися агресивним лише в тому випадку, якщо він суперечить прийнятим у суспільстві нормам. суспільства [4, с. 24].

Тому, з цієї точки зору, агресивність визначається лише як заподіяння шкоди іншій людині і немає різниці між випадковим заподіянням шкоди комусь (штовхання в натовп) і навмисними діями (хуліганські дії). Л. Берковіц критично ставиться до поняття відсутності мотивації, вказуючи на те, що певні дії будуть кваліфікуватися як агресивні лише в тому випадку, якщо вони мотивовані намірами [8, с.32].

У своїх роботах Р. Берон і Д. Річардсон акцентують увагу на поведінковому аспекті агресивної поведінки. Вони запропонували використовувати термін «агресивність» для опису «будь-якої форми поведінки, спрямованої на заподіяння шкоди або образи іншій живій істоті, яка прагне запобігти такій поведінці [3], не виключаючи впливу емоцій, мотивів і установок як факторів, що впливають на поведінку, що веде до завдати шкоди».

завдати шкоди іншій людині. Таке визначення агресивності базується на роботі Б. Крейхі [25, с.18].

В емоційному елементі агресивності переважає гнів, який іноді набуває форми афекту або люті. Але в той же час не можна категорично стверджувати, що будь-яка агресивність супроводжується гнівом, тому що гнів не завжди призводить безпосередньо до агресивних дій. Тому, на думку Л. Берковіца [8], ідентифікація об'єкта нападу та його наступальних можливостей визначається оцінкою та атрибуцією. Від правильного розуміння загрози залежатиме поява агресії, її форма та сила. Переоцінка загрози може призвести до відмови від агресивності як засобу боротьби.

У когнітивній моделі Д. Зілмана агресивна поведінка розглядається як потенційно можливий спосіб реагування в несприятливій ситуації. Вона трактується як похідна двох елементів: сили душевного роздратування, викликаного неприємними подіями, і його інтерпретації. Л. Ерн припускає, що агресивна поведінка контролюється загальними поведінковими репертуарами, набутими в процесі ранньої соціалізації. Отже, активація агресивної поведінки залежатиме від свідомого опрацювання соціальної інформації на основі нормативних переконань. Вони вирішують, чи обере людина агресивну чи неагресивну поведінку.

Отже, агресивність не є чимось обов'язковим, а лише потенційно можливою поведінковою реакцією індивіда, яка активізується або пригнічується емоційними переживаннями, викликаними неприємними подіями, та оцінкою ситуації та власних можливостей.

Агресивна поведінка людини часто проявляється в конфліктах і бійках, що вимагає від особи таких формально сильних якостей, як наполегливість, цілеспрямованість, рішучість. Звичайно, цей факт впливає з існуючої точки зору, згідно з якою агресивність є аналогією сильної активності, прагнення до самоствердження.

Е. Фромм використовує слово «агресивність» для позначення поведінки, пов'язаної із самозахистом, реакцією на загрозу, розуміючи при цьому м'який

характер агресивності. Однак для визначення злісної агресивності, яку він розглядає як «...специфічну пристрасть до абсолютного панування над іншою істотою і бажання руйнувати», він використовує терміни «деструктивність» і «жорстокість».

Щоб зрозуміти сутність агресивності та оцінити її характер, важливо проаналізувати її структуру. Одним із найпоширеніших у науковій літературі є дихотомічне розрізнення агресивності та агресивності. При ворожій, агресивній поведінці головною метою агресора є заподіяння страждань жертві. Інструментальна агресивна поведінка не має на меті завдати шкоди іншій людині в переслідуванні інших цілей.

У цьому випадку агресивні дії є інструментом реалізації різноманітних бажань і потреб особистості. Т.Г. Румянцева розрізняє індивідуальну агресивність, соціально-групову агресивність та агресивність як інструмент зовнішньої політики, що характеризується з точки зору міжнародного права.

Узагальнюючи існуючі в науковій літературі підходи до розуміння агресивної поведінки, О.К.Осницький пропонує класифікацію форм прояву агресивної поведінки, яка складається з таких елементів: хворобливі прояви (гнів, лють, деструктивне збудження); фізичні та вербальні прояви, які пов'язані із засвоєнням прийнятих у суспільстві норм і правил (асоціальна поведінка); типи, пов'язані з недостатнім розвитком заходів особистого самоконтролю через наполегливість [22, с. 62].

Проте, на нашу думку, такий розподіл є недостатньо організованим та впорядкованим. Так, лють, гнів, деструктивне збудження можуть бути як проявами клінічних психічних захворювань, так і результатом несформованості засобів самоконтролю. Недостатньо виваженим видається вибір таких типів дій, які «одними сприймаються як агресивні, іншими асоціюються з активністю та впертістю», оскільки вони відрізняються лише трактуванням суб'єкта. Якщо в основі класифікації типів агресивності лежить її спрямованість, то виділяють пряму і непряму агресивність, більш того, наприклад С.М. Єніколопов [21] розрізняє агресивність, спрямовану назовні і на себе, - аутоагресію, яка

передбачає самоприниження, самозвинувачення, а в крайньому випадку - суїцид.

Розширений аналіз агресивної поведінки представив А. Басс, розділивши її за трьома шкалами: фізичною та вербальною; активний пасивний; прямий, непрямий, їх поєднання дає вісім можливих категорій, за якими можна описати агресивні дії: фізичні - активні - прямі; фізичний – активний – непрямий; фізичний – пасивний – прямий; фізичний – пасивний – непрямий; вербальне – активне – пряме; вербальне – активне – непряме; дієслівний – пасивний – прямий; дієслівний – пасивний – непрямий (за Р. Бероном і Д. Річардсоном [8, с. 29]).

Поданий структурний аналіз агресивності сприяє розумінню її сутності, але не вирішує питання її оцінки. Це пов'язано з тим, що нормативна оцінка поведінки часто різниться залежно від точки зору сторін як на предметному рівні, так і в рамках національної культури та менталітету.

Найбільш близькою до розуміння цієї проблеми є структурна модель Е. Фромма, який, використовуючи функціональний підхід, виділив два типи агресивної поведінки: доброякісну та зловмисну. Помірна агресивна поведінка частково пов'язана з людськими інстинктами [20, с. 20].

Зловмисна, агресивна поведінка не має нічого спільного з порятунком життя та захистом від нападу та загрози. Це не результат сексуальних потягів чи інстинкту смерті, а екзистенціальних потреб і пристрастей людини (жадоба влади, нарцисизм, відчуженість, садизм). Вони, як і очікувалося, створюють конфлікт між органічно властивими особистості пристрастями і потребою в самоконтролі.

Отже, можна зробити висновок, що незважаючи на різноманітність підходів до тлумачення поняття «агресивна поведінка», у більшості теоретичних поглядів на це визначення домінує ідея заподіяння шкоди людині. Поширення агресивної поведінки в суспільстві призвело до бажання вчених знайти пояснення її витоків і причин. Відсутність єдиної точки зору на

досліджувану проблему призвела до створення низки теоретичних підходів, кожен з яких розглядає різні механізми проявів агресивності людини.

Висновки до 1 розділу

Різноманітність форм проявів агресивної поведінки та їх полімотивованість призводить до неоднозначності трактування цього поняття. Під агресією вчені розуміють мотивовану поведінку або наміри, які призводять до заподіяння шкоди іншим людям (або собі), тваринам або неживим істотам. Уподобання до використання і прагнення до агресивних форм поведінки характеризує особистість як агресивну.

Природа агресивної поведінки розглядається в науці як з точки зору домінуючого біологічного фактора (інстинктивні, біологічні теорії), так і з точки зору впливу макро- і мікросередовища та індивідуально-особистісних властивостей суб'єкта (теорії соціального навчання, фрустрації, когнітивізму, соціальної взаємодії).

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБИСТОСТІ З АГРЕСИВНІСТЮ

2.1. Психологічна діагностика особистості з агресивністю

Агресивна поведінка є соціально небезпечною, тому вибір адекватного інструменту її діагностики має певні складнощі. Використання методів, націлених на спричинення шкоди іншій людині, неетично і юридично не припустимо. Небезпечність агресивної поведінки спонукає до використання такого підходу, при якому дослідник запобігає заохочення негативної поведінки, вивчає наміри, а також фіксує прояви в природних умовах життя сучасного юнака. До таких методів відносять: анкети, оцінки іншими (незалежні характеристики), проєктивні методи, спостереження, бесіди, опитувальники, аналіз продуктів діяльності тощо.

Представлено 6 методів виявлення агресивності. [7, с. 66]

1. Методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, Г. Лефорж, Р. Сазек у 1954 р. створили методику, яка була спрямована на дослідження уявлень суб'єкта про себе та ідеальне «Я», а також вивчення стосунків у малих групах. У дослідженні міжособистісних стосунків виділяються два фактори: домінування покірності та доброзичливості-агресивності. Він допомагає визначити стійке враження від людини в процесі міжособистісного сприйняття. Лірі створив діаграму у вигляді кола, розділивши його на сектори.

2. Анкета «Баса-Дарка» Басс і Дарка вважають, що агресивність має кількісні та якісні характеристики. У ньому міститься експресія - майже повна відсутність до крайності. Кожна людина має різний ступінь агресивності. Якщо рівень експресії перевищує норму, це може викликати багато конфліктів.

Тест складається з 75 тверджень, на які необхідно відповісти «так» чи «ні».

3. Тест Ассінгера дозволяє визначити, чи правильно людина ставиться до оточуючих. Щоб ваші відповіді були більш об'єктивними, ви можете провести

самооцінку, коли колеги відповідають один одному. Тест складається з 20 питань з трьома варіантами відповідей.

4. Особистісні шкали вимірювання агресії: Шкала орієнтації гніву (Спілберген, Джонсон, Рассел). Він був заснований в 1985 році. У ньому використовуються дві підшкали – «злість всередину», яка вимірює придушення гніву, і «злість назовні», яка вимірює вираження гніву. Загальний бал вказує на ваш загальний рівень гніву, незалежно від його напрямку. Достовірність цієї шкали підтверджується співвідношенням стилю спрямованості гніву з іншими показниками гніву.

5. Методи анкетування для дослідження агресії Щоб краще виміряти агресію, ставте запитання про таку поведінку. В архівах міститься багато інформації з відкритих джерел. Джерелом інформації про прояви агресивності може бути статистика злочинності та насильства. Основна перевага цього методу полягає в тому, що дані не змінюються дослідником. Для збору необхідних даних психологи зазвичай використовують відповіді людей, як досліджуваних, так і їхніх батьків, друзів і родичів. Психолог підтверджує, що співбесіда є ефективним методом навчання поведінки та емоцій, адже співрозмовник зазвичай не розпізнає свою агресивність. Опитування містять питання, пов'язані з безпосереднім досвідом агресивності. Такий допит проводиться в певних ситуаціях (наприклад, насильство).

6. Проективний метод. Проективні методи особливо корисні при вивченні агресії та ворожості, оскільки вони не виявляють інтересу дослідника до сутностей. Найбільш часто використовуваними проективними методами є тест Роршаха з чорнильними плямами та тест тематичної апперцепції.

Ці тести використовуються в дослідницьких і клінічних контекстах для вивчення різних форм поведінки та мотивів. Тематичний тест на апперцепцію складається із серії зображень, про які випробуваний пише або розповідає історії: що відбувається і що передувало подіям на зображенні. У тесті Роршаха дослідник показує піддослідному серію карток із чорнильними плямами на них і просить його описати, як вони виглядають або що йому нагадують. Для

діагностики рівня агресивності за цією методикою використовується розроблена Елізаром система. У цій системі реакції поділяються на шість категорій, які відображають аспекти гніву чи ворожості: негативне ставлення чи емоції; опис зловмисної або агресивної поведінки; предмети, що використовуються в агресивних цілях, описи ворожості, символічні асоціації з агресією чи гнівом; амбівалентність; нейтральні реакції, які нічого не говорять про гнів чи ворожість. Тест Розенцвейга із зображеннями — це напівпроективна методика, призначена для оцінки типових реакцій на повсякденні події. Піддослідним показують комікс. Де на кожній картинці персонаж говорить слова, які вказують на те, що герой стикається з певною ситуацією. Піддослідний повинен увійти у стан героя.

2.2. Профілактика агресивності особистості

Агресивність важлива в сучасних умовах життя, оскільки залежить від певних психологічних особливостей особистості. Прояви агресії зачіпають не тільки оточуючих - вони створюють проблеми і самим людям у стосунках з оточенням і в процесі життя загалом.

Перш ніж говорити про можливість попередження або встановлення контролю над агресією, необхідно уточнити, що саме ми маємо на увазі під агресивною поведінкою.

Агресія - це будь-яка форма поведінки, спрямована на заподіяння шкоди або шкоди об'єктам нападу (живим або неживим). Незалежно від форми прояву — словесна образа чи прямий фізичний чи опосередкований вплив — вона виступає як деструктивна поведінка, яка завдає фізичної шкоди чи психологічного дискомфорту людям.

Відомо, що будь-яке порушення або відхилення від встановленої норми краще попередити, ніж виправляти. Своєчасна рання профілактика агресивних симптомів дозволяє значно зменшити кількість агресивних симптомів в особистості.

Проблема управління агресією людини в багатьох дослідженнях пов'язана з фактором оцінки чи ставлення до інших, а також способом обробки соціальної інформації. Вивченню підходів до корекції та профілактики агресивної поведінки присвячено багато досліджень. Р. Берон і Д. Річардсон в якості причин цього називають два основні чинники: по-перше, велика кількість дослідників вважають, що агресією можна керувати «негативним» методом, тобто шляхом усунення (усунення) факторів, які сприяють до його проявів.. Покарання та катарсис певною мірою можуть служити для контролю над агресією [2, с. 28].

Крім того, Т. Г. Румянцева критично розглядає різні методи фізіологічного контролю агресії. До таких методів відносяться: оперативне втручання, тобто видалення окремих ділянок головного мозку; електростимуляція головного мозку; зміна гормонального балансу організму; медикаментозна терапія. На її думку, можливість застосування фізіологічних методів і методів контролю має суто медичний характер і, як правило, має передувати ретельній професійній діагностиці та терапії.

Т. Г. Румянцева вважає малоімовірною можливість масового використання цих методів для вирішення якихось актуальних соціальних проблем [9].

Можливість контролю агресії на фізіологічному рівні розглядає К. Мойер [6] Дослідження показують, що існує зв'язок між агресивністю в ранньому дитинстві та відхиленнями від нормальної поведінки в дорослому віці. Можна з упевненістю сказати, що, запобігаючи агресивним проявам у дитинстві, ми впливаємо на подальшу долю особистості.

З віком, з об'єктивних чи суб'єктивних причин, профілактика чи корекція стає все складнішою. За даними нашого дослідження, в обстеженої групи учнів ПТНЗ виявлені досить важливі та різноманітні захисні механізми, які можуть суттєво ускладнити процес профілактичної роботи. Конструктивним, на нашу думку, є психоаналітичний підхід до дитячої агресивності, розглянутий Г.

Паренсом [7]. У цьому контексті система практичних заходів і рекомендацій, заснованих на науці, спрямовує агресію в конструктивне русло.

Профілактиці емоційних станів, пов'язаних з агресією, присвячені роботи багатьох дослідників .

Так, у працях Р. Кемпбелла [3] агресія розглядається з християнської, релігійної перспективи. На його думку, головною причиною гніву особистості є відсутність впевненості в тому, що її люблять. Р. Кемпбелл вважає, що існують зрілі і незрілі форми вираження гніву. Він відверне агресію в бік останнього [3, с.93]. В якості профілактичних і корекційних заходів автор пропонує: самолікування батьків, виховання дитини, спілкування з дітьми, перебування поруч з дітьми, коли вони цього потребують, тощо.

Г. Лінденфілд пропонує систему когнітивних вправ, які можуть допомогти подолати гнів та інші негативні, деструктивні емоції. М. Маккей, П. Роджерс і Ю. Маккей приділяли увагу поведінковій терапії. Однією з основних форм роботи вони вважають організацію груп взаємодопомоги, в якій буде здійснюватися навчання певного набору заздалегідь вироблених реакцій.

Психопрофілактична робота з особистістю має свою специфіку. Перш за все, робота повинна починатися з сім'ї. Після діагностики сімейних стосунків та ступеня їх дисгармонійності варто розпочати роботу з оточуючими. В Україні розмови про «манери та хорошу поведінку» неефективні.

Особливе місце в корекційній роботі слід приділяти формуванню інтересів особистості з урахуванням його характеру та умінь. Треба прагнути максимально скоротити вільний час особистості – «час спокійного існування і бездіяльності», залучаючи до позитивного розвитку особистості через специфічні види діяльності: читання, самоосвіта, музика, спорт тощо.

У разі непродуктивної діяльності у вільний час існує ризик потрапляння особистості в асоціальну компанію [5].

Психопрофілактична корекція агресивності особистості шляхом безпосередньої взаємодії з психологом полягає в:

1. Зниження рівня особистої тривожності.

2. Формування усвідомлення особистих емоцій і почуттів іншої людини, розвиток емпатії.

3. Розвиток позитивної самооцінки.

4. Розвиток здатності до самоконтролю та саморегуляції власних емоційних станів.

5. Поведінкова терапія, спрямована на розширення спектру поведінкових реакцій у проблемній ситуації.

6. Індивідуальна робота з виправлення недоліків в інтелектуальній, морально-емоційній та вольовій сферах.

На жаль, багато емоційних проблем серед людей сьогодні є результатом агресивності та емоційної неврівноваженості. Досить ефективними можуть бути розвиваючі семінари, практичні заняття та соціально-психологічні тренінги, спрямовані на відпрацювання навичок спілкування з партнером.

Зі сказаного вище випливає, що комплексна програма психологічної профілактики агресивної поведінки особистості спрямована на вирішення таких завдань: розвиток відповідної оціночної діяльності, формування та розвиток навичок самоконтролю, саморегуляції, здатності прогнозувати наслідки власної поведінки, розвиток навичок конструктивної поведінки та формування толерантності до інших.

Таблиця 1.1. Профілактична робота з попередження агресії

Етап роботи	Змістовне наповнення етапу
1. Діагностико-концептуальний	Досліджується стан проблеми, її проблеми в кожному конкретному закладі. Метод дослідження: опитувальники, анкети, інтерв'ю, проєктивні методики. Головним завданням постає виокремити проблеми насилля, та її розповсюдженості в певному закладі освіти. Мета роботи: подолання насильства.

2. Організаційно – прогнозувальний	До плану роботи потрібно об'єднати класних керівників, для обговорення питання з ознайомленням нормативно – правових документів із прав учня. Актуальність роботи з правового виховання в закладах освіти. Проводиться один день тренінгу для вчителів. До батьківського лекторію включаються теми: "Права дітей. Конвенція ООН про права дитини," "Міжнародні механізми захисту прав людини в Україні" "Порядок звернень до правоохоронних органів" тощо.
3. Формувальний Впроваджуються теоретичні аспекти у практику.	Педагогічному колективу пропонуються лекторії "Запобігання насильству", "Торгівля людьми та експлуатації дітей". Психолог в учнівському колективі проводить розмову на таку тематику як: «право на висловлювання власної думки», «право на захист усіх форм насильства».
4. Аналітичний	З метою виявлення результатів пропонується провести анкетування дітей, дорослих. Провести засідання круглого столу, конференцій за участю педагогічного колективу

Тому робота психолога щодо попередження агресивних проявів особистості має бути комплексною та системною; поєднують елементи прийомів і вправ з різних напрямків психокорекційної роботи, а не мають

епізодичного характеру. Реальних результатів у профілактиці агресивних проявів можна досягти лише за умови злагодженості спільних зусиль.

Психопрофілактична робота не може обмежуватися лише засобами індивідуального впливу і корекції, які застосовуються безпосередньо до самого особистості або його мікрооточення. Така робота потребує координації та об'єднання різних типів навчальних закладів, починаючи від дитячого садка, школи, закінчуючи професійно-технічними (училища, технікуми), а потім: вищих навчальних закладів, включаючи структури виконавчої влади, різні типи соціальних інститутів, тощо.

2.3. Психологічна корекція агресивності особистості

Психолого-педагогічний вплив використовується для усунення агресивності, зниження емоційних реакцій, що викликають агресивну поведінку, цей вплив сприятиме розвитку вміння людини розуміти свої почуття та зменшувати емоційні реакції, що викликають агресивну поведінку. Психолого-педагогічна профілактика здійснюється у формі педагогічної корекції, психотерапії, психологічної підготовки та консультування [12, с. 147].

Принципи корекції поведінки:

1. Принцип об'єктивності (зазвичай орієнтований на виявлення зовнішніх змін. Зазвичай це емоційні реакції, жести, рухи, думки, конкретні дії та вчинки. Поведінкові прояви фіксуються конкретно і систематично).

2. Принцип оцінки поведінки (характеризується функціональним аналізом поведінки учнів).

3. Принцип систематичності (оцінює роль агресивної поведінки в різних ситуаціях. Головне завдання - зрозуміти, яку функцію виконує агресивна поведінка в даний момент в оточенні). Отримана інформація дозволяє визначити значимість проблеми, що виникає.

4. Принцип співробітництва (люди з проблемами поведінки бажають перекласти відповідальність за свою поведінку на інших. Відповідно до

принципу людина має не лише висловити бажання змінити свою поведінку, а й активно обирати наступні методи у свою роботу).

Методика корекційної роботи з агресивною особистістю. Психолого-педагогічна корекція комплексно впливає на людину, змінюючи його звички поведінки та бачення життя, сприяючи створенню більш конструктивних стосунків між індивідами. [8, с. 47]. Психологи виділяють три напрямки корекційної роботи з агресивними особами.

1. Індивідуальна робота;
2. Групова робота;
3. Корекція поведінки та сім'ї.

Правила індивідуальної роботи.

Спочатку потрібно з'ясувати причини агресивності особистості, щоб надати йому свою підтримку. Залежно від віку та можливостей підбирається техніка роботи. [2, с. 68].

Необхідно заспокоїти людину і встановити стан легкої агресії. На наступному етапі створюються обмеження внутрішнього контролю. У процесі спілкування людина засвоює ті цінності та норми, які дорослий визначає як свої. [19]

На цьому етапі для дорослої людини встановлюються заборони:

- Не потрібно нав'язувати свою оцінку та думку;
- Не можна звинувачувати нікого в поганих результатах корекції;
- Не потрібно орієнтуватися на психофізіологічні особливості та особливості характеру.

Перш ніж навчити людину позбавлятися від агресії, їй необхідно дати оцінку своїм діям, для цього проводиться індивідуальна бесіда з за часом - до 60 хвилин. Перевищення часових рамок може призвести до втрати інтересу, відволікання, підопічний може порушити процес розмови. Адекватна корекція агресивної поведінки включає наступні етапи:

1. Розуміння неконструктивного характеру проявів агресивних почуттів.
2. Спрямування агресії в потрібне русло і зняття емоційної напруги.

3. Відпрацювання навичок спілкування в можливих конфліктних ситуаціях. Спочатку проводиться бесіда, під час якої описуються випадки агресивної поведінки, причини та реакція дорослих у цій ситуації.

Особистість повинен визначити факти щодо особистої агресивності. Під час бесіди виникають запитання:

- Коли і в якій ситуації це сталося?
- Як виглядав прояв агресії?
- Які почуття ви відчували при цьому?
- Як при цьому поводитися інші люди.

На цьому етапі не рекомендується коментувати відповідь людини. Іноді виникає проблема, що на ці питання важко відповісти, тому для того, щоб індивід міг адекватно оцінити свої дії, пропонуються наступні прийоми кращої візуалізації:

Методи, які використовуються для кращої візуалізації:

- Заплющити очі, повторити в собі. голова ситуації, в якій була виявлена агресія;
- Метод незакінчених оповідань. Психолог розповідає історію, а людина повинна придумати її закінчення.

Розповідь містить конфліктну ситуацію, єдиного вирішення ситуації немає, тому реакція і кінцівка оповідання можуть бути різними; Через 5-6 уроків етап закінчується, людина починає розуміти свої погані вчинки і з'являється бажання виправити ситуацію. Варто відзначити, що не кожен може досягти такого результату, якщо успіх не буде досягнутий, подальша робота буде марною. [24, с. 39]

Під час обговорення особі слід розповісти, як боротися з агресією та гнівом. Можна навчити виражати свої негативні емоції у формі відповідних «Я-виразів». Одним реченням слід висловити:

- подію, яка розпалила пристрасть, описати ситуацію, що призвела до проблеми чи конфлікту;

- свою реакцію на події, поясніть, що особистість може дати вихід своїм негативним почуттям, але висловити їх у прийнятній формі;
- показати якнайкращий результат, оптимальний вихід із ситуації, що склалася.

Головне завдання особистості - не ввічливість і м'якість, а прямота. Коли відчуття люті та злості повертається, варто виконати вправи на розслаблення:

- порахувати до 10;
- зробити 10-12 глибоких вдихів і видихів;
- по можливості пройдіться по закладу;
- порвати непотрібний папір;
- виплеснути свої негативні емоції на якийсь непотрібний і безпечний предмет;
- знімати емоції, займаючись корисною справою: прибиранням кімнати, пранням, роботою в саду чи спортом, бігом.

Якщо людина повертається з роботи напруженою, можна запропонувати їй погуляти на свіжому повітрі чи зайнятися фізичною активністю. Агресія переходить у фізичне навантаження, гра викликає у людини позитивні емоції.

Тому психологічна кореляція агресивних форм поведінки включає широкий арсенал методів, серед яких провідними є [4, с. 11]:

- виправлення через гру;
- виправлення в результаті вилучення із звичного середовища у виправному співтоваристві чи групі;
- корекція агресивної поведінки через творче самовираження (малювання, конструювання, музикування та інша творча діяльність);
- корекція агресивної поведінки шляхом сублимації агресії в соціально схвалені види діяльності, наприклад, спорт (доцільно залучати молодь зі стійкою агресивною поведінкою до групових видів спорту
  - футбол, баскетбол, які вимагають навичок співпраці, небажані агресивні види спорту, які можуть завдати шкоди);

- корекція агресивної поведінки шляхом участі в тренінгах для розвитку навичок конструктивної взаємодії;
- корекція агресивності поведінковими методами.

Стратегія психокорекційної роботи з агресивною людиною повинна полягати в принциповому зв'язку інтрапсихічної та психосоціальної детермінації функціонування особистості. Необхідно враховувати процес зміни поведінки, тобто продумати свою поведінку, підготувати особу до її зміни та підтримувати новий стиль поведінки. Психотерапевтична діяльність повинна бути спрямована на зміну когнітивної сфери особистості шляхом навчання, переконання, пояснення та інтерпретації маловідомих переживань. Щоб визначити шляхи психокорекції агресивності особистості, необхідно знати причину їх агресивних реакцій.

Окремі прояви агресивної поведінки зумовлені комплексом біологічних, фізіологічних, психологічних і соціальних факторів.

Ключовими факторами, що сприяють виникненню агресивності особистості є: особливості спрямованості та самосвідомості особистості (низький рівень сформованості моральних уявлень, неадекватна самооцінка та рівень агресивності), індивідуально-психічні особливості (емоційна нестабільність, високий рівень особистісного страху, низький рівень інтелектуального розвитку, відсутність навичок самоконтролю поведінки та функції передбачення її наслідків) і соціально-психологічні, в сім'ї, характер і система виховання, вплив ЗМІ тощо) умови функціонування особистості, які можна оформити у відповідний набір симптомів, що характеризують особистість, схильну до агресивних реакцій.

У результаті дії цих факторів виникають основні робочі завдання, мета яких – знизити агресивність особистості:

1. Особистість необхідно навчити виражати свій гнів у соціально прийнятній формі та висловлювати позитивну реакцію на негативну ситуацію.
2. Розвиток навичок самоконтролю та саморегуляції особистості;

3. Виховувати у особистості конструктивну демонстрацію форми поведінки та основи спілкування в конфліктних ситуаціях;

4. Усунути емоційну напругу та особистісну тривожність особистості за допомогою прийомів релаксації;

5. Розвивати позитивну самооцінку;

6. Формувати усвідомлення власного емоційного стану, розвивати емпатію.

Психолог повинен стежити за процесом засвоєння цих інструментів учасниками тренінгу та спонукати їх використовувати їх у повсякденному житті.

Дослідження показало, що психологічна допомога агресивній особистості може здійснюватися у вигляді запропонованої системи психологічних форм і засобів психопрофілактики та психокорекції агресивності особистості в умовах активної соціально-психологічної підготовки, яка виявилася ефективною та дієвою, про що свідчить статистична обробка даних та їх якісний аналіз. [12, с. 79]

Висновки до 2 розділу

Отже, особливостями соціально-педагогічної та психологічної роботи з агресивними особистостями є: робота в різних напрямках (оточення), дотримання умов ефективної профілактики: довірливі стосунки з рідними, активна взаємодія всіх сфер життя, формування емпатійності.

Аналіз соціально-психологічної роботи з агресивними дозволяє розглядати практичну роботу як цілеспрямовану, яку необхідно здійснювати одночасно за різними напрямками.

Важливою умовою корекції і профілактики є зміна відношення до оточуючого середовища як з боку агресора, так і з боку жертви та вироблення соціальних навичок вирішення негативної ситуації неагресивним шляхом; формування довірливих стосунків з оточуючим світом; формування в просоціальних норм поведінки та установок.

ВИСНОВКИ

Розуміння агресії в науковій літературі є досить нечітким і неоднозначним. У класичному тлумаченні агресія – це поведінка, спрямована на те, щоб образити чи завдати шкоди іншій живій істоті, яка не хоче такого ставлення. Водночас характерною рисою поведінки агресора є прагнення завдати якомога більшої шкоди об'єкту агресії і при цьому зазнати найменшої шкоди. Слід також пам'ятати, що форма та оцінка агресивної поведінки змінюються залежно від історичного, соціокультурного, політичного, мікросоціального та субкультурного контексту подій.

Питання агресії є дуже актуальним у світовій психології. Різноманітності проявів агресивної поведінки людей присвячено багато праць. Найбільш повне описання можна знайти в працях К. Бютнер, Д. Річардсона, Р. Верона, Н. Д. Левітова, К. Лоренца, Т. Г. Румянцевої, А. А. Реана, Е. Фромма, З. Фрейда, Ч. Ломброзо, Е. Дюркгейма, А. Бандури та інших.

Підвищена агресивність особистості є однією з важливих проблем сьогодення. Становлення агресивної поведінки особистості – це складний і багатогранний процес, в якому діють безліч чинників. Агресія виступає гальмом самореалізації індивіда, оскільки спрямована на руйнування та пригнічення розвитку його позитивних якостей та сприяє деструктивному взаємовідношенню особистості із оточуючим середовищем.

Агресивні прояви особистості обумовлюються найчастіше такими причинами як: приниження інших, підвищена тривожність, імпульсивність, проблеми з самооцінкою, вияв суперництва, результат фрустрації та ін.

Подолання та корекція агресивної поведінки особистості – складний процес, адже йдеться про перебудову уставлень особистості та звичних способів реагування. Але основним є те, що людина повинна відчувати, що її люблять, цінують і приймають.

Власне корекційну роботу слід проводити у напрямку зниження агресивних тенденцій у підлітків, навчання способів регуляції емоційних станів, конструктивних форм поведінки, розвитку емпатійних здібностей, набуття навичок вираження гніву в прийнятих формах, оволодіння техніками контролю над негативними емоційними станами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астремська І. В., Жайворонок Ю. Г. Теоретичні аспекти проблеми дослідження агресивної поведінки особистості. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 111–115
2. Бернацька, І. Школа без агресії. Формування ненасильницького простору в НУШ [Текст] / І. Бернацька, В. Тихонова // Соціальний педагог. – 2019. – № 5. – С. 22-24.
3. Борисенко О. Д. Аналітико-статистичні методи й моделі психології та педагогіки :Вибрані лекції / О. Д. Борисенко, Р. Є. Майборода. – К. : ВЦ «Київський ун-т», 2000. – 117 с.
4. Демощук, М. На словах. Вербальна агресія як форма психологічного насильства [Текст] / М. Демощук // Психолог. – 2020. – № 6. – С. 8-19.
5. Дзюба Т. Агресивність: виявити і подолати (оцінювання індивідуальної агресивності за методом А. Асінгера) / Т. Дзюба // Завуч. — 2007. — № 13. — С.19–21.
6. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: дис. канд. психол. наук (19.00.05) / О. Ю. Дроздов. — Чернігів, 2003. — 225 с.
7. Євтушенко І. В. Страх та агресія як деструктивні прояви психіки / І. В. Євтушенко, А. Є. Мелоян, К. А. Бабенко // Психологія. Збірник наукових праць. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. – Вип. 21. – С. 15–23.
8. Зубань Г. О. Феномен агресії як засіб ідентифікації людини в сучасному просторі. Культура народів Причорномор'я. 2011. № 216. С. 121-124.
9. Качанова Ю. В. Агресивність : аналіз теоретичних підходів / Ю. В. Качанова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Соціологія. 2011. Т. 156, Вип. 144. С. 29–32
10. Качанова Ю. В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Соціологія. 2010. Т. 146, Вип. 133. С. 50–54.

11. Качмар, О. В. Вплив соціального макро- і мікросередовища на прояви агресивності особистості / О. В. Качмар // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії / ред. В. Г. Воронкова. - Запоріжжя, 46 2016. - Вип. 66 (2016). - С. 183 - 191
12. Кравчук С.Л. Особливості агресивних проявів особистості в залежності від її гендерної ролі / С.Л. Кравчук Психологія: Зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К. 2000. - Вип. 3 (10). С. 87-92
13. Мазоха І. С. Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості. Наука і освіта. 2016. №9. С. 99–104.
14. Максименко, С.Д., Кузікова, С. Б.,& Зливков, В. Л. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2017. 540.
15. Мелоян А. Є. Аналіз феномена агресії в психологічних дослідженнях / А. Є. Мелоян // Вісник ХДПУ ім. С.Сковороди. Вип. 7. – Х., 2001. – С. 126–130.
16. Мелоян А. Є. Проблема агресії у контексті українського психоаналізу / А. Є. Мелоян // Психологія. Збірник наукових праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 22. – 2003. – С. 17–22.
17. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. К: видання– Київ, 2020. – 132с.
18. Мойсеєва О. Є. Психологія агресії: вікові та генетичні виміри: навчметод. посіб. К.: КММ, 2010. 128 с.
19. Нев'якіна, Н. Профілактика насильства та агресії. Семінар-тренінг для педагогів [Текст] / Н. Нев'якіна // Психолог. – 2019. – № 12. – С. 84-96.
20. Павелків В. Р. Проблеми агресії в зарубіжній літературі / В. Р. Павелків // Актуальні проблеми психології. Т. 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : Міленіум, 2004. – Вип. 12. – С. 115–118.
21. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 6 (164). С. 55–63.

22. Ткачук А. Агресія як форма прояву девіантної поведінки / А. Ткачук // Психолог. – 2010. – №16 (400). – С. 17–18.
23. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: [монографія] / Сергій Михайлович Томчук, Михайло Іванович Томчук. – Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018. – 200 с
24. Тополов Є.В. Професійна агресивність особистості: монографія. Київ: Видавничий дім Слово, 2011. 400 с.
25. Трофимчук В. В. Теоретичний аналіз феномену «агресивність особистості». Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць. № 1 (13). 2018. С. 184-188. 23. Філі
26. Пенькова, О.І. Психологічні аспекти саморегуляції особистості. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 9.9. 2016. С. 393-399.
27. Трофимчук В. В. Теоретичний аналіз феномену "агресивність особистості" /В. В. Трофимчук // Проблеми сучасної психології. - 2018. – Вип. 1. - С. 184-188.
28. Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник / О. Л. Христюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 192 с.
29. Цільмак О. М. Психологічні детермінанти прояву агресії / О. М. Цільмак // Наука і освіта : наук.-практ. журнал. 2005. № 1-2. С. 38-41.
30. Шугай, Т. Агресія й агресивність. Розмежовуємо поняття [Текст] / Т. Шугай // Соціальний педагог. – 2019. – № 11. – С. 4-13.
31. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції : Активне соціально-психологічне навчання : [навч. посіб.] / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2004. – 679 с.